

ОБРАХУНОК ЖЕРТВ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ НА ЛЮБОМЛЬЩИНІ В УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ: СПРОБА ПОРІВНЯННЯ

Підрахунок жертв українсько-польського протистояння періоду Другої світової війни – одна з найскладніших тем у сучасній українській та польській історіографії. У роботах щодо цих подій нерідко наводять діаметрально протилежні цифри. Так, за оцінками відомого українського дослідника І. Патриляка, під час українсько-польського збройного конфлікту 1940-х рр. на території Холмщини, Грубешівщини, Берестейщини, Полісся, Волині й Галичини українські втрати склали 13–16 тис. осіб убитими. Кількість загиблих під час конфлікту поляків на тих самих теренах у його обрахунках сягає 38–39 тис. осіб¹. Водночас польські історики подають значно вищі цифри жертв-поляків і в кілька разів менші (від тих, які наводять українські вчені) – українців. Так, один із чільних польських дослідників історії українсько-польського протистояння середини 1940-х років Г. Мотика вважає, що загальна чисельність загиблих поляків лише на Волині в 1943 р. коливається в діапазоні від 40 до 60 тис. осіб, у той час жертв-українців – лише 2–3 тис.²

Отож, визначити точну кількість жертв поляків та українців (без доступу до всіх доступних архівних матеріалів, документально підтверджених усних свідчень свідків тих подій) у масштабах усієї Волині, Східної Галичини, Холмщини й Підляшшя на сьогодні видається справою надзвичайно складною (хоча й не безнадійною). Дещо легше це зробити на прикладі конкретного регіону й окремих населених пунктів, аби скласти уявлення про масштаби українсько-польського збройного конфлікту (чи то, за висловом В. В'ятровича, «Другої українсько-польської війни»)³ і спрямувати дискусію з польськими колегами в конструктивне русло.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб, по-перше, на підставі аналізу різних джерел спробувати встановити кількість жертв польсько-українського протистояння на Любомльщині в період 1943–1944 рр.;

¹ Патриляк І. Кривавий баланс. Скільки загинуло під час польсько-українського конфлікту? URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/07/12/152692/>

² Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». *Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр.* Київ, 2013. 360 с. С. 277.

³ В'ятрович В. За лаштунками «Волині – 43». *Невідома польсько-українська війна.* Харків, 2016. 304 с. С. 70.

по-друге – з’ясувати чинники, які спричиняють розбіжності в обрахунку жертв з українського й польського боку в конкретно взятому регіоні. А вони є, незважаючи на те, що йдеться про регіон далеко не найбільший за чисельністю населення та інтенсивністю конфлікту.

Серед опублікованих джерел, які використані нами під час підготовки цієї статті, варто виокремити розвідки І. Ольховського⁴ й І. Пущука⁵, у яких уміщено спогади мешканців Любомльського району про події 1943 р. на теренах краю, зазначено кількість жертв конфлікту в окремих населених пунктах. Дані про українські та польські жертви українсько-польського збройного протистояння на Любомльщині подають у відповідному розділі своєї книги польські дослідники Владислав і Єва Семашки⁶.

Неопубліковані джерела – це насамперед документи архівосховищ, зокрема Державного архіву Волинської області. Їх умовно можна поділити на джерела радянського періоду та джерела періоду німецької окупації. Серед документів радянської доби (1939–1945 рр.) вартий уваги фонд П-597 – *Волинський обком Компартії України*. Окремі справи фонду – це матеріали комісії з додаткового виявлення учасників антифашистського підпілля й партизанського руху⁷. Тут містяться дані про населені пункти, знищені німцями (а також українським і польським підпіллям) у роки війни, а також (що особливо важливо) списки громадян, розстріляних у містах і селах Любомльщини, у т. ч. у 1943 р. Ці дані доповнюються матеріалами районної комісії зі встановлення населених пунктів, знищених у 1941–1944 р. (фонд Р-164 – *Волинська обласна комісія по обліку збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками народному господарству і населенню*).

Серед документів фонду Р-295 – *Волинське обласне управління статистики* наявна низка справ, важливих для зіставлення етнодемографічних показників по Любомльському району станом на 1940 р.⁸ (у переддень війни) і 1944 р.⁹ (після звільнення від німецької окупації). Ці справи подають інформацію про національний склад населення області, у т. ч. по Любомльському району. Із них, наприклад, дізнаємося, що станом на 1 жовтня 1944 р. населення Любомльського району скороти-

⁴ Ольховський І. Кривава Волинь. Книга перша. Любомльський район. Київ, 2008. 248 с.

⁵ Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 рр. (Любомльський і Шацький райони). Луцьк, 2011. 318 с.

⁶ Semaszko W. i E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. Warszawa, 2000. T. 1. 1000 s.

⁷ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. П-597. Оп. 1. Спр. 24.

⁸ ДАВО. Ф. Р-295. Оп. 2. Спр. 421.

⁹ ДАВО. Ф. Р-295. Оп. 2. Спр. 424.

лося вдвічі (із 28 тис. жителів у 1940 р. до 14 тис. мешканців у 1944 р., із них поляків проживало в районі 3080 осіб).

Цікавими для дослідників історії польсько-українського конфлікту на Волині в 1943 р. є матеріали фонду Р-66 – *Комісія у справах обліку збитків, завданих населеним пунктам області*¹⁰. Серед документів – списки мешканців сіл області, котрі загинули в період окупації (із зазначенням дати народження), що є особливо цінним для верифікації даних. До цих списків додається хронологічна довідка про окупацію населених пунктів області.

Якщо йдеться про джерела періоду німецької окупації, то особливо цінними для дослідників є матеріали німецьких переписів (фонд Р-148 – *Любомльська міська управа*). Такий перепис на Любомльщині проведено на початку лютого 1943 р. за розпорядженням гебітскомісара. Серед статистичних матеріалів – інформація про населені пункти району, де були масові жертви з обох сторін конфлікту (наприклад с. Кути)¹¹. Порівняння списків поляків (за В. і Є. Семашками), котрі загинули в с. Кути¹², і матеріалів німецького перепису 1943 р.¹³ підтверджує проживання в селі польських (або ж змішаних українсько-польських) родин Адамчуків, Антоновичів, Івко, Ящуків, Купрач, Мацегонюків, Павлічуків, Прончуків. Те ж саме фіксуємо в селі Янківці. Зокрема, тут проживали сім'ї Грабовських, Грицюків, Когутюків, Купрач, Петруків, Прадун, Рудзьких, Шевчуків¹⁴. Щоправда, подальшу долю цих родин за вказаними документами встановити неможливо.

Найбільш інтенсивна фаза українсько-польського збройного конфлікту на Любомльщині припадає на період від червня 1943 р. до березня 1944 р. За цей час партизанськими відділами Армії Крайової (далі – АК), а згодом підрозділами 27 Волинської дивізії піхоти АК поручників Казимира Філіповича («Корда»), Владислава Чермінського («Яструба»), Міхала Фіалки («Сокола») та підпоручника Станіслава Вітамборського («Малого») здійснено **39 антиукраїнських акцій**. У цей же час підрозділи Української повстанської армії (далі – УПА), за підрахунками І. Ольховського, провели **46 антипольських акцій**.¹⁵

Обрахунок жертв конфлікту та їх порівняльний аналіз представлено в таблицях, наведених у додатках 1 та 2. Як видно з наведених

¹⁰ ДАВО. Ф. Р-66. Оп. 4. Спр. 15

¹¹ ДАВО. Ф. Р-148. Оп. 1. Спр. 3.

¹² Semaszko W. i E. Ludobójstwo dokonane... S. 495–496

¹³ ДАВО. Ф. Р-148. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 44–49.

¹⁴ ДАВО. Ф. Р-148. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 9–10.

¹⁵ Ольховський І. Кривава Волинь... С. 238–239.

таблиць осередками протистояння на Любомльщині були переважно південно-західні (населені переважно поляками) і південно-східні села (здебільшого українські).

Аналіз даних загиблих українців (див. додаток 1) свідчить, що найбільш масові їх жертви зафіксовано в селах Запілля (83 особи), Штунь (64–92), Полапи (39–52), Висоцьк (34–46), Радехів (30–39). Цікаво, що цифри, які наводять у своїх дослідженнях І. Ольховський та І. Пушук, загалом збігаються з даними джерел радянського періоду.

Поляків – жертв українсько-польського протистояння 1943–1944 рр. – найбільше виявлено в південно-західній частині колишнього Любомльського повіту. Це, зокрема, села Кути, Землиця, Янківці, Замостичі, Острівки, Воля Островецька. Цікаво, що найбільші розбіжності цифр загиблих поляків спостерігаємо в радянських джерелах. Так, наприклад, у зведених відомостях про втрати поляків у с. Острівки фігурує цифра 1000 осіб¹⁶, а в доданих до справ писемних свідченнях від сільських рад фіксуються дані, удвічі менші (500 осіб)¹⁷. Те саме простежуємо щодо сіл Воля Островецька (відповідно 1000 і 570 осіб), Янківці (205 і 51 особа) тощо. Ще один суперечливий момент. Кількість знищених поляків у селах Острівки, Воля Островецька, за радянськими джерелами, сягає 1000 осіб, хоча до війни за тими самими документами тут мешкало відповідно 900 і 716 мешканців¹⁸.

За результатами досліджень українських краєзнавців (І. Ольховський, І. Пушук) і власними підрахунками, удалося встановити, що під час українсько-польського протистояння 1943 р. на території Любомльського району загинуло бл. **570–600 українців** і **1840–1900** поляків (див. додаток 1–2). У В. і Є. Семашків фігурують дещо інші цифри. За їхніми даними, на Любомльщині жертвами конфлікту стало бл. **2060 поляків** і лише **40 українців**. Порівняно з українськими джерелами, цифри загиблих поляків завищено приблизно на 200 осіб (або майже на 12 %). Водночас чисельність українців – жертв конфлікту менша принаймні на 530 осіб (або майже в 14 разів).

У зв'язку з чим існують такі розбіжності в обрахунку жертв українсько-польського протистояння лише на території одного району?

По-перше, прізвища загиблих поляків відомі переважно з польських джерел. Свідчень місцевих українців про втрати населення польських колоній практично не збереглося. Радянські ж джерела нерідко

¹⁶ ДАВО. Ф. П-597. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 113.

¹⁷ ДАВО. Ф. 164. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 21.

¹⁸ ДАВО. Ф. 164. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 3.

містять неточності. Наприклад, у документах радянського періоду напад підрозділів АК на Замлиння, Штунь, Рівне (переважно українські села) кваліфіковано як напад «банд УПА», у той час як, за свідченням місцевих мешканців, це були дії АК у відповідь за знищені польські села Острівки та Воля Островецька.

Друга обставина, варта уваги, стосується українських жертв конфлікту. Про загиблих українців польські історики подають відомості лише стосовно окремих населених пунктів (Вижгів, Перекірка, Бережці, Островки, Римачі, Бовтуни). Причому більшість жертв польської зброї (29 із 40 українців) В. та Є. Семашки зараховують до вояків УПА. Так, у с. Бовтуни у вересні 1943 р. під час нападу відділу АК під командуванням поручника Казимира Філіповича («Корда») вбито нібито 17 упівців. Українські свідки, щоправда, говорять про трьох убитих¹⁹. Ще шістьох загиблих українців вважають убитими під час антипольської акції в с. Острівки. Отже, із польських джерел з'ясуємо, що цивільних жертв-українців під час конфлікту практично не було? Дещо дивна логіка, ураховуючи масштаби польсько-українського протистояння у південно-східній частині повіту, де, за свідченнями селян-українців і навіть радянською статистикою (не надто схильною в симпатіях до місцевих українців), нараховувалося десятки жертв-українців (Запілля, Штунь, Полапи, Висоцьк, Рівне, Радехів тощо).

Ознайомлення з джерелами дає підстави говорити про те, що під час підрахунку жертв конфлікту не береться до уваги (або згадується побіжно) низку обставин, що спричинили етнодемографічні трансформації в регіоні впродовж усього періоду Другої світової війни (1939–1945 рр.). Вони зробили помітний вплив на рух українського та польського населення в краї:

1) частина поляків (учителі, службовці, урядники, осадники) залишила терени краю ще в 1939 р., напередодні приходу сюди Червоної армії. У випадку з Любомльщиною це було в селах Скиби, Вишнів, Гуша, Полапи²⁰ та багатьох ін.;

2) чимало осіб польської національності (переважно вояків польської армії) загинуло в сутичках із Червоною армією у вересні 1939 р. Ці жертви нерідко приписуються місцевим українцям. Так, за даними В. і Є. Семашків, бл. 300–400 вояків Війська Польського вбито місцевими українцями після т. зв. Шацької битви, що відбулася 28 вересня 1939 р. Польські дослідники пишуть, що у «вересні 1939 р. після

¹⁹ Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння... С. 253.

²⁰ Там само... С. 30, 46.

приходу Червоної Армії, місцеві українці, зорганізовані в банди, протягом трьох днів розправлялися з поляками в гміні Пулемець (на той час Шацький район), мордували та різали відступаючих солдатів Війська Польського, офіцерів, військових осадників, поліцаїв, урядників.... Уздовж шосе Влодава-Піща лежали трупи замордованих поляків»²¹. Тут треба пояснити, що такий бій дійсно був, але не з «українськими бандами», а з регулярними підрозділами Червоної армії. Справа в тому, що ще до оголошення про вступ радянських військ на територію Польщі (на підставі пакту Молотова-Рібентропа) з окупованого гітлерівцями м. Берестя до Шацька прибув моторизований гітлерівський передовий підрозділ. Але побувши тут 2–3 доби, повернувся на північ, з огляду на те, що це була радянська зона окупації. На той момент влада в Шацьку належала місцевому революційному комітетові, створеному 18 вересня за ініціативи місцевих комуністів. Останні, вийшовши з підпілля, почали готуватися до зустрічі червоноармійців. Однак несподівано 25 вересня 1939 р. Шацьк зайняв численний підрозділ польської армії, що рухався з північного сходу та, імовірно, не мав наміру капітулювати. За свідченням українського дослідника А. Руккаса, це була дивізія «Кобрин»²².

Тим часом зі сходу з-під радянського кордону польськими лісами на захід відходили й інші польські військові частини, зокрема бл. 6 тис. вояків із Корпусу Охорони Прикордоння, під командуванням генерала В. Орліка-Рюккеманна. Очевидно, що з такими численними підрозділами «українські банди» вступати у військові сутички навряд чи наважилися б. А от про те, що за відмову польських підрозділів у Шацьку капітулювати вони були атаковані чисельними загонами Червоної армії, є чимало свідчень мешканців Шацька²³. З обох боків жертв військового протистояння дійсно могло бути кілька сотень. Відомо, що розлючені червоноармійці жорстоко розправлялися з пораненими та захопленими в полон жовнірами Війська Польського. Отже, жертв «Шацької битви» дійсно могло бути 300–400, але не «замордованих українцями», а тих, які загинули в бою з регулярними частинами Червоної армії.

Теж саме в 1939 р. відбувалось і в сусідніх селах. Наприклад, у с. Мельники червоноармійці розстріляли 18 полонених польських солдатів²⁴. У вересні 1939 р. біля с. Висоцьк підрозділи Червоної армії

²¹ Semaszko W. i E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich... S. 531.

²² Руккас А. Антипольські збройні виступи на Волині (вересень 1939 р.). *Волинь і Холмищина 1938–1947 рр.* Львів, 2003. С. 128–132.

²³ Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння... С. 259–260.

²⁴ Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння... С. 266.

взяли в полон понад 200 польських солдатів. Усіх їх (разом із кількома місцевими мешканцями) вивезено вглиб СРСР.

Згодом, із початком радянсько-німецької війни, у червні 1941 р. разом із українцями від рук гітлерівців загинуло й чимало польських мешканців Любомльщини. Так, у с. Миловань у перші дні німецької окупації німцями вбито п'ять поляків²⁵. Теж саме відбувалося й у с. Бірки. Тут напередодні війни споруджено оборонні споруди. Німецькі війська під час наступу у 1941 р. зазнали значних утрат у живій силі саме поблизу цього населеного пункту, а зайнявши село, розстріляли 31 особу, серед яких фігурували й імена поляків²⁶.

3. Варте уваги й те, що в 1939 р., коли на Волині розпочалися процеси радянзації, чимало поляків (лісники, осадники, чиновники місцевої адміністрації) стали жертвами радянської каральної машини. Такі факти були в селах Городно, Підгородно, Почапи²⁷ та ін. Слід мати на увазі й те, що з початком Другої світової війни чимало волинських поляків мобілізовано до лав Війська Польського та Червоної армії. Цей аспект проблеми потребує додаткового вивчення.

4. Наступний важливий чинник, пов'язаний із рухом польського населення в краї на початку Другої світової війни, – це депортаційні акції 1939–1940 рр., у часі яких зазнали репресій і були переміщені з терену повіту тисячі поляків Волині. Без урахування цих даних об'єктивний обрахунок жертв конфлікту видається неможливим.

Польське населення у своїй масі негативно поставилося до утвердження радянської влади в Західній Україні, розцінюючи дії уряду СРСР як співучасть із нацистською Німеччиною в окупації та ліквідації Польської держави. Одразу після 17 вересня 1939 р. поляки розпочали створювати в Західній Україні підпільні військові організації для відновлення в майбутньому тут польської державності. Невипадково, що чимало польських громадсько-політичних діячів було заарештовано під час першої хвилі репресій кінця вересня 1939–початку жовтня 1939 р.

4 грудня 1939 р. ЦК ВКП (б) прийняв *постанову про виселення осадників із західних областей України й Білорусі*. Станом на 1938 р. у селах Східної Галичини та Волині нараховувалося 200 тис. поляків-осадників, ще 100 тис. – у містах і містечках²⁸. Акція з депортації цієї верстви населення проходила на Волині з 10 по 13 лютого 1940 р.,

²⁵ Ольховський І. Кривава Волинь... С. 48.

²⁶ Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння... С. 26.

²⁷ Ольховський І. Кривава Волинь... С. 9.

²⁸ Сорока Ю. Населення Західної України у 1939–1941 рр.: депортації, заслання, вислання. *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 12, 2011. С. 16–20. С. 19.

причому вона охопила значно ширші верстви громадян, аніж лише осадників. Усього із західних областей України депортовано 17 206 сімей, або **89 062** особи. Більшість із них – 81,7 % – це поляки.

Друга депортаційна хвиля прокотилась у квітні–травні 1940 р. Вона торкнулися й багатьох польських сімей на Волині, зокрема на Любомльщині (села Скиби²⁹, Вишнів³⁰, Підгороднє³¹, Владинополь)³². У березні 1940 р. із с. Запілья депортовано до Сибіру шість родин польських осадників (усього – 38 чоловік)³³. Кількадесят сімей осадників у 1940 р. виселено вглиб СРСР – до Сибіру із села Городнє (224 особи)³⁴. У цьому ж селі осадник Зигмунд Новодворський відмовився здати зброю й був розстріляний. У с. Машів, окрім українців, мешкало 18 родин польських осадників. Усіх їх (82 особи) виселено до Сибіру³⁵. Такою ж була доля 24 родин польських осадників у с. Штунь³⁶.

У цей же період під категорію виселенців підпало й населення, що проживало вздовж радянсько-німецького кордону, так званої *800-метрової* прикордонної смуги та навколо масового будівництва військових об'єктів на території Західної України. На Любомльщині це торкнулося багатьох сіл, особливо південно-західної частини району над Бугом, де в основному мешкали поляки. Так, у грудні 1939 р. з причин термінового облаштування кордону з 800-метрової зони виселено мешканців сіл Опалин (у т. ч. українців і поляків) та Вілька Угруска. У 1940 р. жителів с. Бережці радянська влада переселила до Рожищенського району, оскільки село потрапило у 800-метрову прикордонну смугу. Водночас чимало мешканців-поляків с. Вовчий Перевіз (нині – Старовойтове) вивезли в колишню німецьку колонію Копачівка Рожищенського району. У 1940 р. 346 поляків с. Бистрики та 798 (!) поляків – мешканців с. Біндюга переселено до Локачинського району³⁷. Треба враховувати й те, що частину поляків у роки війни вивезли німці на роботи до Німеччини.

5. Чимало сіл Любомльщини в червні–липні 1943 р. – березні 1944 р. (у час наростання польсько-українського протистояння) знищено в ході німецьких каральних операцій. Так, за перехід підрозділу

²⁹ Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння... С. 29.

³⁰ Там само. С. 30.

³¹ Там само. С. 137.

³² Ольховський І. Кривава Волинь... С. 82.

³³ Там само. С. 54.

³⁴ Там само. С. 81.

³⁵ Ольховський І. Кривава Волинь... С. 93.

³⁶ Там само. С. 205.

³⁷ Ольховський І. Кривава Волинь... С. 151–199.

«СС-Галичина» на бік українських повстанців, які дислокувались у районі с. Забужжя, гітлерівці знищили село, розстрілявши 42 його мешканці³⁸. В операції брала участь і польська шуцман-поліція.

Найбільшими каральними акціями німців на Любомльщині в роки війни були такі: розстріли мешканців сіл Вілиця (100 мешканців), Кропивники (75 осіб, серед них – І. Ольховський говорить про трьох поляків), Високе (повністю спалене село – залишилося лише дві хати) та ін. Цікаво, що в останньому випадку це була помста німців за підриг радянськими партизанами залізничної колії поблизу села. Так само в с. Кропивники причиною каральної акції німців стало знищення червоними партизанами двох вантажних автомобілів гітлерівців³⁹.

Загалом у липні 1943 р. спостерігали «дивну» активізацію дій радянських партизанів у селах, де проживало українське населення. Як наслідок – каральні акції німецьких військ: у липні 1943 знищено села Підгородне (240 дворів; 32 – розстріляно «за дії партизан» (*дані радянських джерел*)), Застав'я (65 дворів, 17 – розстріляно), Боремщина (65 дворів, три – розстріляно), Олеськ (у грудні 1943 р. село було частково знищено – спалено 12 дворів, 18 осіб розстріляно), Стара Гута (знищено 15 дворів, розстріляно 11 осіб), Рудня (знищено 14 дворів, 10 – розстріляно «за допомогу партизанам»), Піща Шацького району (розстріляно 69 осіб «за допомогу партизанам»), Перешпа (повністю знищене – 58 дворів спалено, розстріляно 31 особу «за зв'язок з партизанами»), Хрипськ (частково знищене, 29 осіб розстріляно «за зв'язок із партизанами»), Куснища (спалено 28 дворів, убито 51 особу), Бережці («за зв'язок із партизанами» спалено 164 двори, розстріляно 20 сельчан), Машів («за підтримку жителів села зв'язків із партизанами й посильну допомогу їм спалено 111 дворів і розстріляно 64 особи»)⁴⁰.

Важко стверджувати, чи це були якісь погоджені дії радянської партизанки й АК, які спричинили дії у відповідь німецької окупаційної влади. Але така співпраця радянських партизанів й АК не виключається. Відомо, що радянські партизани потерпали від нестачі продовольства (його літаками закидали з «великої землі»), бо місцеве населення не було надто гостинним. На цій основі могло дійти до співпраці АК і червоних партизанів спільно проти УПА й населення сіл, яке її підтримувало.

6. Слід брати до уваги й той факт, що в період загострення українсько-польського протистояння на Волині частині поляків удалося

³⁸ Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння... С. 59–60.

³⁹ Там само. С. 283.

⁴⁰ ДАВО. Ф. 164. Оп. 2. Спр. 11.

врятуватися втечею за Буг. Цьому сприяла близькість кордону Рейхс-комісаріату «Україна» й Польського генерал-губернаторства. Так, із містечка Опалин (Вишнівка) під час конфлікту виїхало 274 поляки. Із с. Вілька Угруська в 1943 р. зуміло втекти за Буг 239 поляків⁴¹.

Непоодинокими були й приклади людського ставлення поляків до українців й українців до поляків. Так, улітку 1943 р. польські сім'ї с. Городнє, попереджені українцями про можливий напад на село, виїхали за Буг (усього 35 осіб). Священик с. Рівне Роман Лещишин у час подій серпня 1943 р. закликав жителів села допомогти полякам вибратися за Буг на Холмщину. Тоді втечею до Польщі врятувалася 141 особа⁴². Поляки перебиралися не лише за Буг, а й також до Любомля (повітового центру), пляцувок самооборони, залізничних станцій (Ягодин), які перебували під німецькою охороною.

7. Нарешті ще одна обставина, яку сучасні дослідники (українські й польські) чомусь оминають. Уже після звільнення Волині від німецької окупації влітку 1944 р. чимало польських сімей, остерігаючись помсти з боку українців, виїхало до Польщі. Наприклад, у польських селах Устилузького й Вербського районів таких сімей нараховувалося не менше ніж 300 (цю цифру бачимо в доповідній записці секретаря Волинського обкому КП(б)У І. Профатілова на ім'я секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова від 30.08. 1944 р.)⁴³. Тобто рух польського населення продовжився й після повернення на ці терени радянської влади.

Отож аналіз джерел, які дають можливість оцінити втрати українців і поляків в українсько-польському збройному конфлікті 1940-х рр. на Волині загалом і на Любомльщині зокрема, показує, що лише комплексний підхід до цієї проблеми, опрацювання широкого кола документів можуть дати (наскільки це можливо) бажаний результат. Не виключено при цьому використання як традиційних (архівних) матеріалів (українських, польських), так і новітніх засобів інформації – інтернет-ресурсів (останнім часом певну статистичну інформацію можна почерпнути з польського інтернет-сайту «*Strony o Wolyniu*»).

Надзвичайно цікавими були б (у випадку їх доступності) 35 книг 22 парафій Луцької римо-католицької діоцезії, які фіксують загиблих осіб-поляків у 1943 р. Наразі в Україні вони недоступні, оскільки не закінчився термін їх давності – 75 років, коли вони можуть бути передані до архівосховищ.

⁴¹ Ольховський І. Кривава Волинь... С. 49–52.

⁴² Ольховський І. Кривава Волинь... С. 189.

⁴³ ДАВО. Ф. П-1. Оп. 2. Спр. 8. Арк. 69.

Варто провести детальний аналіз метричних книг тих населених пунктів, які були осередками українсько-польського протистояння. Вони можуть дати додаткову інформацію в обрахунку жертв конфлікту.

Важливо, аби питання Волинської трагедії залишалось у науковій площині, а не набувало політичного забарвлення. На нашу думку, першочергове завдання українських дослідників на сучасному етапі – зосередитися саме на статистиці. Це копітка, марудна, але надзвичайно важлива робота, яка дає до рук науковця вагомі козири. Лише така робота – покрокова, поетапна над опрацюванням різних типів джерел дасть можливість об'єктивно, неупереджено оцінити масштаби антипольських й антиукраїнських акцій на Волині. Лише це спрямує діалог із нашими польськими колегами в конструктивне русло, позбавить від надмірної політизації цю складну й трагічну сторінку в історії українського та польського народів.

ДОДАТОК 1

Таблиця 1

Кількість жертв – українців, загиблих на терені Любомльського району в 1943–1944 рр.

Населений пункт	Джерело		
	<i>І. Ольховський / І. Пушук</i>	<i>джерела радянського періоду</i>	<i>В. і Є. Семашкі</i>
1	2	3	4
1. Запілля	82–83	83	1
2. Штунь	64–69	92	0
3. Полапи	39–42	52	0
4. Висоцьк	34–46	20 , за іншими джерелами – 29 осіб	0
5. Рівне	31	38	0
6. Радехів	29–39	22–29	0
7. Вижгів	23–30	21	5
8. Перекірка	22–54	дані відсутні	5 (упівці)
9. Бережці	22–11	20	1 (упівець)
10. Мосир	16–17	24 активісти села, (березень 1943 р., УПА)	0
11. Чмикос	17–14	15–27	дані відсутні
12. Машів	16–6	дані відсутні	0

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
13. Бабаці	14–6	48	дані відсутні
14. Лисняки	12	17	0
15. Хворостів	11–10	дані відсутні	дані відсутні
16. Сокіл	10	4	0
17. Нове Село (Високе)	9–10	дані відсутні	дані відсутні
18. Замлиння	9	11 (усі прізвища українські)	0
19. Підгородне	8	32 (липень 1943 р. німцями за дії радян. партизан у селі); усі прізвища українські	0
20. Заглинки (Глинянка)	8	дані відсутні	
21. Бовтуни (Приріччя)	4–3	дані відсутні	17 (упівці)
22. Владинополь (Ладинь)	7–5	дані відсутні	0
23. Колонія Чмикос	5–6	дані відсутні	0
24. Ликошина (хутори)	4–2	дані відсутні	дані відсутні
25. Мосирська Гряда	5	дані відсутні	дані відсутні
26. Пілюга	4	дані відсутні	дані відсутні
27. Руда	4	дані відсутні	дані відсутні
28. Бірки	3–6	дані відсутні	0
29. Городне	3	дані відсутні	0
30. Миловань	2–3	дані відсутні	дані відсутні
31. Пустинка	3	дані відсутні	дані відсутні
32. Терехи	3	дані відсутні	дані відсутні
33. Столенські Смоляри	3	дані відсутні	дані відсутні
34. Вишнів	1–2 + 7 укр. убитих німцями (видані поляками)	26	дані відсутні
35. Гупали	2	дані відсутні	дані відсутні
36. Раковець	1	дані відсутні	0

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
37. Гуща	1	дані відсутні	дані відсутні
38. Крушинець	1 (упівець)	дані відсутні	дані відсутні
39. Любомль	1–32 (знищені гітлерівцями разом із польською поліцією)	дані відсутні	0
40. Островки	0	дані відсутні	6
41. Римачі	2 укр. убитих німцями (видавні поляками)	дані відсутні	1
42. Воля Островецька	0	дані відсутні	0
43. Кути	0	дані відсутні	3 (загиблі українці від українців під час антипольських акцій)
44. Землиця	0	дані відсутні	0
45. Янківці	1	дані відсутні	1
46. Олеськ	0–10	дані відсутні	0
47. Ставочки	0	дані відсутні	0
48. Замостичі	0	дані відсутні	0
49. Теремейки	0	дані відсутні	0
50. Гороховище	0–5	дані відсутні	0
51. Фільварок Казнополь	0	дані відсутні	0
52. Біндюга	0–3	дані відсутні	дані відсутні
53. Колонія Острови	0	дані відсутні	0
54. Ягодин	0	дані відсутні	0
55. Вілька Угруська	0	дані відсутні	0
56. Нудиже	0	дані відсутні	дані відсутні
57. Головне	0	дані відсутні	0
58. Опалин	0	дані відсутні	0
59. Вовчий Перевіз	0	дані відсутні	0
60. Зачернеччя	0	58, в ін. джерелах – 73 (актив села; прізвища українські – Устимук І., Поліщук С., Гоголя Г....) Помста УПА	0

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4
61. Колонія Петрівка	0	дані відсутні	0
62. Савоші	0–1	дані відсутні	0
63. Бистраки	0	дані відсутні	0
64. Почапи	0	6 українців, убитих німцями за переховування партизанів у червні 1943 р.; 2 активісти села (УПА – груд. 1944 р.)	0
65. Невстановлені місця	0	дані відсутні	0
ВСЬОГО	≈ 570	≈ 600 (за мінімальними оцінками)	≈ 40

Складено на основі: Ольховський І. Кривава Волинь. Книга перша. Київ, 2008. 248 с.; Пуцук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 рр. (Любомльський і Шацький райони). Луцьк, 2011. 318 с.; ДАВО. Ф. П-597. Оп. 1. Спр. 24; ДАВО. Ф. 164. Оп. 2. Спр. 11.

ДОДАТОК 2

Таблиця 2

Кількість жертв – поляків, загиблих на терені Любомльського району в 1943–1944 рр.

Населений пункт	Джерело		
	<i>І. Ольховський / І. Пуцук</i>	<i>джерела радянського періоду*</i>	<i>В. і Є. Семашкі</i>
1	2	3	4
1. Запілля	2 (аківці)	дані відсутні	14 (з них 6 – вояки Війська Польського і 2 – аківці)
2. Штунь	4	дані відсутні	0

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
3. Полапи	1	дані відсутні	1
4. Висоцьк	0	дані відсутні	3 (знищені НКВС)
5. Рівне	4	68 (поляки – українці? Можливо разом, бо по селу зафіксовано й 30 українців, розстріляних за вбитого німця)	31
6. Радехів	7–2	дані відсутні	4 (аківці)
7. Вижгів	7–3	дані відсутні	0
8. Перекірка	6–1	дані відсутні	10
9. Бережці	0	дані відсутні	1
10. Мосир	23–20	дані відсутні	25
11. Чмикос	0	100? (повністю українське село)	дані відсутні
12. Машів	3	дані відсутні	2
13. Бабаці	0	дані відсутні	дані відсутні
14. Лисняки	0	дані відсутні	15
15. Хворостів	0	дані відсутні	дані відсутні
16. Сокіл	2–0	дані відсутні	6
17. Нове Село (Високе)	0	дані відсутні	дані відсутні
18. Замлиння	3–1	дані відсутні	21
19. Підгородне	0-1	дані відсутні	1 (знищений НКВС чи радян. військовими)
20. Заглинки (Глинянка)	4	дані відсутні	дані відсутні
21. Бовтуни (Приріччя)	0	дані відсутні	0
22. Владинополь (Ладинь)	37–28	дані відсутні	4
23. Колонія Чмикос	152–91 (Пущук)	дані відсутні	152–154
24. Ликошина (хутори)	0	дані відсутні	дані відсутні
25. Мосирська Гряда	11–9	дані відсутні	дані відсутні

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
26. Пілюга	0	дані відсутні	дані відсутні
27. Руда	0	дані відсутні	дані відсутні
28. Бірки	29	дані відсутні	55 (за свідченнями мешканців села, 10 поляків під час військових дій 1941 р.; ще 5 підірвалися на міні в 1942 р. (діти-пастушки)
29. Городнє	1	дані відсутні	2 (із яких 1 – знищений НКВС чи радян. військовими)
30. Миловань	0	дані відсутні	дані відсутні
31. Пустинка	1	дані відсутні	дані відсутні
32. Терехи	0	дані відсутні	дані відсутні
33. Столенські Смоляри	0	дані відсутні	дані відсутні
34. Вишнів	1	дані відсутні	дані відсутні
35. Гупали	0	дані відсутні	дані відсутні
36. Раковець	3	дані відсутні	3
37. Гуща	0	дані відсутні	дані відсутні
38. Крушинець	0	дані відсутні	дані відсутні
39. Любомль	0	дані відсутні	
40. Острівки	477 (посилання на польські джерела з поіменними списками) І. Пуцук?	1000, за іншими даними – 500 осіб	521
41. Римачі	1	дані відсутні	1
42. Воля Островецька	580 / встановити неможливо	1000, за іншими даними – 570 осіб	628
43. Кути	209 / встановити неможливо	135	209–210
44. Землиця	86 / «кілька поляків»	290	92–93
45. Янківці	86 / не встановлено кількість, серед яких, можливо, були українці, котрі	205, за іншими даними – 51	86–87

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4
	перейшли на римо-католицизм		
46. Олеськ (хутори Янів Бір, Підлуга)	14 / три сім'ї поляків	92	34
47. Ставочки	13–5	дані відсутні	27
48. Замостичі	12–16 (олендрів)	70 за іншими даними 48	40
49. Терейки	9 / не встановлено	дані відсутні	9
50. Гороховище	6	дані відсутні	дані відсутні
51. Фільварок Казнополь	6	дані відсутні	6
52. Біндюга	4	дані відсутні	4
53. Колонія Острови	4 / не встановлено	дані відсутні	4
54. Новий Ягодин	4–0	103	4
55. Вілька Угруська	3–2	дані відсутні	4
56. Нудиже	3–0	дані відсутні	дані відсутні
57. Головне	2	дані відсутні	0
58. Опалин	2	дані відсутні	0
59. Вовчий Перевіз	1–0	дані відсутні	1
60. Зачернеччя	1–0	дані відсутні	дані відсутні
61. Колонія Петрівка	1	дані відсутні	1
62. Савоші	1–0	дані відсутні	6
63. Бистраки	0	дані відсутні	2 (аківці)
64. Почапи	0	дані відсутні	2 (знищені НКВС чи радян. військовими)
65. Невстановлені місця	4	дані відсутні	5
УСЬОГО	≈ 1840	дані різняться: від 1957 до 3063	≈ 2054-2060

Складено на основі: Ольховський І. Кривава Волинь. Книга перша. Київ, 2008. 248 с.; Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 рр. (Любомльський і Шацький райони). Луцьк, 2011. 318 с.; ДАВО. Ф. П-597. Оп. 1. Спр. 24; ДАВО. Ф. 164. Оп. 2. Спр. 11.

*В обрахунках джерел до уваги беруться лише ті села, де вказано, що вони були знищені не «німецькими окупантами», а «бандами УПА» чи «польськими бандитами».